

भारतीय महिला कामगारांसमोरील आव्हाने

प्रो. डॉ. श्याम खंडारे

संशोधन मार्गदर्शक

PGDTR, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

वृंदा पुंडलिक काटकर

संशोधन विद्यार्थी

गोषवारा :

रोजगार हा सक्षमीकरणाचा एक महत्त्वाचा घटक आहे. गेल्या दोन दशकांपासून बिगर-कृषी क्षेत्रात महिलांचा रोजगार वाढत आहे. बहुतेक नोकरदार महिला मध्यम आणि निम्न सामाजिक-आर्थिक वर्गात येतात आणि त्या प्रामुख्याने आर्थिक व सामाजिक क्षेत्रात महत्त्व प्राप्त व्हावे या कारणांसाठी काम करतात. या महिलां घरी राहून घरकाम आणि त्यांच्या मुलांची काळजी घेणे पसंत करत असतात. महिला कामगारांशी संबंधित कोणत्याही समस्यांवरील चर्चेचे अनेक पैलू आहेत, जसे की आर्थिक, राजकीय, मानसिक, सामाजिक, कायदेशीर इत्यादी. सदर संशोधन संघटित-असंघटित क्षेत्रात काम करणाऱ्या महिलांची स्थिती, महिलांचे प्रकार, त्याबद्दलचे मत, समाजातील आणि कामाच्या ठिकाणी विविध आव्हाने यावर प्रकाश टाकतो.

बिजशब्द : भेदभाव, नोकरीची सुरक्षा, सहानुभूतीपूर्ण वृत्ती, महिलांची स्थिती.

प्रस्तावना :

पूरातन काळात पुरुष हा रोजगार देणारा घटक मानला जात असे आणि महिलांना घरकाम करणारा घटक मानली जात असे पण आज सगळं बदलेलं आहे. भारतातील महिला आता शिक्षण, राजकारण, माध्यमे, कला आणि संस्कृती तसेच सेवा क्षेत्रे विज्ञान आणि तंत्रज्ञान इत्यादी सर्व कामांमध्ये सहभागी होतात. म्हणून, कामात संतुलन साधण्याची गरज - काम करणाऱ्या महिलांचे कुटुंब आता खूप महत्त्वाचे आहे. पुरुष आणि महिला दोघांनाही कामात समान जबाबदाऱ्या आहेत आणि कुटुंब भारतीय महिलांच्या मोठ्या भागांना काम करण्याची परवानगी आहे; तरीही त्यांना कामाच्या ठिकाणी आणि कुटुंबात काही आव्हानांना तोंड द्यावे लागते. व्यावसायिक महिला देखील त्यांच्या ऑफिसमध्ये उच्च पदावर असतात. त्यांना योग्य वेळी ऑफिसमधून परतावे लागते. स्वच्छ व नीटनेटके दिसणे आणि त्यांच्या कौटुंबिक बाबींची काळजी घेणे या प्रमुख जबाबदाऱ्या होत्या. यामुळे त्यांना अधिक ताण येतो आणि काही आरोग्य समस्या निर्माण होतात.

महिलांचे स्थान :

भारतीय संस्कृती समाजाच्या या घटकाला खूप महत्त्व देते; म्हणूनच भारताला भारतमातेचे प्रतीक मानले जाते. महिलांमध्ये असलेले संयम, सहनशीलता, प्रेम, स्नेह, सहानुभूती आणि उदारता या अनुकरणीय गुणांना लक्षात

घेऊन. सुरुवातीच्या वैदिक काळात महिलांना उच्च दर्जा होता कारण तिला देवी मानले जात असे आणि तिची पूजा केली जात असे. कुटुंबात तिला तिच्या पतीसोबत समान अधिकार आणि जबाबदाऱ्या होत्या. भारतीय इतिहासाचा मध्ययुगीन काळ जो मुस्लिम राजवटीशी सुसंगत होता त्यामुळे तिच्या पदात आणखी घसरण झाली. ब्रिटीश राजवटीच्या आगमनाने एक नवीन सामाजिक युग उदयास आले. स्वातंत्र्यानंतर महिलांच्या कल्याणासाठी सर्वत्र प्रयत्न केले गेले.

भारतीय संविधान सर्व भारतीय महिलांना समानतेची हमी देते (कलम १४), राज्याकडून कोणताही भेदभाव होत नाही (कलम १५) संधीची समानता प्रदान करते (कलम १६) समान कामासाठी समान वेतन अदा केल्या जाते (कलम ३९(ड) याव्यतिरिक्त महिला आणि मुलांच्या बाजूने राज्याकडून विशेष तरतुदी करण्याची परवानगी देते (कलम १५(३) महिलांच्या प्रतिष्ठेला अपमान करणाऱ्या प्रथांचा त्याग करते कलम ५१(अ) आणि कामाच्या न्याय्य आणि मानवीय परिस्थिती आणि मातृत्व मदत सुनिश्चित करण्यासाठी राज्याकडून तरतुदी करण्याची परवानगी देते (कलम-४२).

असंघटित क्षेत्रातील महिला कामगार :

बहुतेक महिला असंघटित क्षेत्रात कमी वेतनावर काम करतात, कौशल्ये, निरक्षरता, अज्ञान आणि अतिरिक्त श्रम यामुळे त्यांना उच्च पातळीचे शोषण सहन करावे लागते. असंघटित क्षेत्रात काम करण्याचे प्रमाण जास्त आहे, पुरुष आणि महिलांमध्ये वेतन भेदभाव, नोकरीची सुरक्षितता नसणे, किमान वेतन नसणे, कामाच्या ठिकाणी किमान सुविधांचा अभाव, गैरवापर, जड शारीरिक श्रम आणि लैंगिक शोषण इत्यादी घटक आहेत. कामगार महिला सामान्यतः असंघटित क्षेत्रात काम करतात. त्या संरक्षणात्मक कामगार कायदे आणि ट्रेड युनियन संघटनांच्या आवाक्याबाहेर असतात. त्यांना योग्य वेतन आणि कामाच्या चांगल्या सुविधा दिल्या जात नाहीत. त्यांचे उत्पन्न वाढवण्याच्या फारशा संधी नाहीत कारण या क्षेत्रात महिला सामान्यतः अकुशल व्यवसायांमध्ये कामगार म्हणून काम करतात, पारंपारिक काम घरगुती नोकर म्हणून करतात. जागतिकीकरण, निर्यातभिमुख औद्योगिकीकरण आणि विकसित देशांकडून विकसनशील देशांमध्ये उद्योगांचे स्थलांतर या प्रक्रियेमुळे असंघटित क्षेत्रात महिला कामगारांची संख्या वाढते. महिलांच्या कामाचे स्वरूप वेतन रोजगार किंवा स्वयंरोजगार, कौटुंबिक श्रम आणि तुकड्याने काम करण्यापर्यंत असते. शहरी असंघटित क्षेत्रात महिला कामगारांची संख्या लक्षणीय आहे. त्या घरगुती काम, बांधकाम, वीट बनवणे, काथ्या आणि टोपल्या विणणे, घरगुती उद्योग इत्यादी छोटे व्यवसायांमध्ये गुंतलेल्या आहेत. ग्रामीण असंघटित क्षेत्रात महिला कृषी, पशुपालन, दुग्धव्यवसाय, मत्स्यपालन इत्यादींमध्ये गुंतलेल्या आहेत.

असंघटित क्षेत्रातील आव्हाने :

- वेतनाच्या प्रमाणात लिंगभेद.
- हंगामी रोजगार
- नोकरीची कोणतीही सुरक्षा नाही
- कर्मचाऱ्यांची सहानुभूती नसलेली वृत्ती

- लाभांचा अभाव.

असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा कायदा २००८, असंघटित कामगारांच्या सामाजिक सुरक्षा आणि कल्याणासाठी २००८ मध्ये हा कायदा मंजूर करण्यात आला. या कायदानुसार केंद्र सरकार असंघटित कामगारांसाठी जीवन आणि अपंगत्व संरक्षण, आरोग्य आणि मातृत्व लाभ, वृद्धापकाळ संरक्षण यासारख्या बाबींवर योग्य कल्याणकारी योजना तयार करेल आणि राज्य सरकार भविष्य निर्वाह निधी, रोजगार दुखापत लाभ, मुलांसाठी गृहनिर्माण शैक्षणिक योजना, कामगारांचे कौशल्य उन्नती, अंत्यसंस्कार मदत आणि असंघटित कामगारांसाठी वृद्धाश्रम यासारख्या योजनांचा समावेश करण्यात आला आहे.

असंघटित क्षेत्रातील महिलांच्या सध्याच्या दयनीय स्थितीसाठी वेगवेगळी कारणे दिली जाऊ शकतात. प्रामुख्याने जुलै - सप्टेंबर २०१२, मध्ये १७ कामगार बाजारपेठेतील महिलांच्या विरोधात काम करणाऱ्या एका वर्गामुळे आहे. महिला कामगारांमध्ये कामगार संघटना स्थापन करण्याच्या बाबतीत संघटन नसणे, महिला कामगारांवर तांत्रिक वाढीचा प्रतिकूल परिणाम, प्रशिक्षणाद्वारे महिलांची रोजगारक्षमता सुधारण्यासाठी उद्देशपूर्ण मानव संसाधन विकास धोरणाचा अभाव, अपुरे कायदे आणि महिला कामगारांचे संरक्षण करण्यासाठी सुरक्षा उपायांची अप्रभावी अंमलबजावणी, विशेषतः त्यांच्या कामाच्या परिस्थितीच्या बाबतीत इत्यादी काही प्रमुख कारणे आहेत जी महिला कामगारांच्या दयनीय स्थितीला कारणीभूत ठरतात.

संघटित क्षेत्रातील महिला कामगार :

गेल्या दोन दशकांपासून सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रात महिलांच्या रोजगारात वाढ होत आहे. ३१ मार्च २०१५ पर्यंत संघटित क्षेत्रात एकूण ६०.१६ लाख महिला कर्मचारी कार्यरत होत्या, त्यापैकी ३९.२१ लाख (५८ टक्के) सार्वजनिक क्षेत्रात आणि ३०.९५ लाख (४२ टक्के) खाजगी क्षेत्रात. २०१४-२०१५ दरम्यान सार्वजनिक क्षेत्रात महिलांच्या रोजगारात १.१ टक्के आणि खाजगी क्षेत्रात २.५ टक्के वाढ झाली. झोननिहाय विश्लेषणात ईशान्य झोनमध्ये ८ टक्के वाढ दिसून आली, त्यानंतर पश्चिम झोन (५.३ टक्के), पूर्व झोन (३ टक्के) आणि मध्य झोन (१.३ टक्के) आणि उत्तर झोन (१.२ टक्के) यांचा क्रमांक लागतो. फक्त दक्षिण झोनमध्ये ०.८ टक्के किरकोळ घट झाली. गेल्या दशकात भारतातील कामगार बाजारपेठेत दिसून आलेला एक महत्वाचा बदल म्हणजे सर्व क्षेत्रात वेगाने वाढणाऱ्या महिला व्यावसायिकांचा प्रवेश होय. संघटित क्षेत्रातील कामगारांना नियमित पगाराच्या नोकऱ्यांसह रोजगाराच्या सुव्यवस्थित अटी आणि शर्ती, स्पष्ट अधिकार आणि कर्तव्ये आणि बऱ्यापैकी व्यापक सामाजिक सुरक्षा संरक्षणाद्वारे ओळखले जाते. परंतु तरीही तिला शारीरिक, लैंगिक, भावनिक घरगुती हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो...

संघटित क्षेत्रातील आव्हाने :

- लिंगभेद
- *. काम-कुटुंब संतुलन
- भूमिका संघर्ष. बहुभूमिका जबाबदाऱ्या

- महिलांना वाटते की मी महिला आहे.

निष्कर्ष :

भारतात सध्या काम करणाऱ्या महिलांच्या समस्यांसमोर अनेक आव्हाने आहेत. यातील काही आव्हाने संघटीत व असंघटीत क्षेत्र यांच्याशी संबंधित आहे. जरी यापैकी बरेचसे अनावश्यक आणि देशभरात मूलभूत समस्या आहेत, तरी भारतातील महिलांच्या सर्वोच्च दर्जाला ही कारणे कारणीभूत आहेत. अर्थव्यवस्थेत महिलांचे योगदान मोठ्या प्रमाणात अप्रसिद्ध आहे तरीही त्यांच्या सेवा मौल्यवान आहेत. संघटनांसाठी एक महत्वाचा परिणाम म्हणजे मानव संसाधन विभागांनी अशी धोरणे आखण्याची आणि अंमलात आणण्याची गरज आहे जी महिलांना त्यांचे काम आणि वैयक्तिक जीवन एका स्वतंत्र धोरणाऐवजी महिलांच्या कौटुंबिक जीवनात संतुलित करण्यास सक्षम बनवतील.

संदर्भ :

- M. Koteswara rao - Empoverment of women in India - Discovery publishing house- ISBN 81-7141-983-6, 2005 Delhi.
- A B Saran, A NSandhwar - Problem of Women workers in Unorganised sectors- Northern book centre, 1990 New Delhi
- G R Madan - Indian social Problems- Allied publishers pvt. Ltd. New Delhi. 2009.
- Durga Das Basu- introduction to the constitution of India -7th edition, Prentice hall of India pvt. ltd., New Delhi.-1995.
- Latha S. M. - Global Journal for Research Analysis Volume-4, Issue-7, July-2015 • ISSN No 2277 – 8160.